основних понять. 16. Ракшанова Г. Видові розрізнення віддієслівних іменників у сучасній українській терміносистемі (на матеріалі природничої та технічної лексики) // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. Вип. IV – К.: КНЕУ, 2001. – С.204–210. 17. Моргунюк В.С. Зауваження щодо опрацювання державних стандартів з науково-технічної термінології / АН України, Ін-т проблем міцності: Препр. – К., 1993. – 32с. 18. Войналович О., Моргунюк В. Російсько-український словник наукової і технічної мови (термінологія процесових понять). – К.: Вирій, Сталкер, 1997. – 256с. 19. Рицар Б., Семенистий К., Кочан І. Російсько-український та українсько-російський словник з радіоелектроніки / За ред. Б. Рицара. – Львів: Логос, 1995. – 608с. 20. Російсько-український науково-технічний словник (30000 слів) / Уклад: В.Перхач, Б.Кінаш; наук. ред. В. Перхач. – Львів, 1997. – 456с. 21. Словник української мови: в 11-ти т. / Ред. кол. І.К. Білодід та ін. – К.: Наук. думка, 1970–1980. – т.1 – т.11. 22. Орфографічний словник української мови: Близько 125000 слів / Уклад. С.І.Головащук, М.М.Пещак, В.М.Русанівський, О.О.Тараненко. – К.: Довіра, 1999. – 989с. 23. Карачун В.Я. Орфографічний словник наукових і технічних термінів: Понад 30000 слів. – К.: Криниця, 1999. – 524с.

Анатолій Руднік, Михайло Гінзбург, Валерій Колодяжний
ДК "Укртрансгаз", НДПІАСУтрансгаз, м.Харків

ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ДЛЯ СТВОРЕННЯ СУЧАСНОЇ НОРМАТИВНОЇ БАЗИ ГАЗОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

© Анатолій Руднік, Михайло Гінзбург, Валерій Колодяжний, 2002

Показано значення термінологічної діяльності для створення сучасної нормативної бази галузі. Викладено результати семирічної роботи галузевого Термінологічного центру щодо укладання Єдиної термінологічної бази даних.

There has been shown importance of terminological activity aimed at creation of the branch's modern normative base. The seven-year work results of the Branch Terminological Center activity on creation the Uniform terminological database have been disclosed.

Основним завданням ДК «Укртрансгаз» НАК «Нафтогаз України» є забезпечення ефективного, надійного та безпечного транспортування газу як внутрішнім споживачам України, так і транзит газу в країни Європи та СНД, використовуючи одну з найбільших у світі газотранспортну систему, яка об'єднує близько 36 тис. км газопроводів, 71 компресорну станцію, 12 підземних сховищ газу, 1358 газорозподільних станцій та інші об'єкти.

Складну та багатогранну діяльність Компанії регламентовано великою кількістю різноманітних нормативних документів, а саме: законами України, постановами Кабінету міністрів України, міждержавними, міжнародними та державними стандартами України (ДСТУ), галузевими стандартами, стандартами підприємства (СТП), державними та відомчими будівельними нормами (ДБН, ВБН), галузевими керівними документами, методиками, нормами, нормативами, типовими інструкціями, регламентами, положеннями тощо. Необхідність постійного оновлювання нормативної бази Компанії зумовлено постійною модернізацією та реконструкцією елементів газотранспортної системи, широким упровадженням у Компанії сучасних методів керування та новітніх інформаційних технологій. Нормотворча робота активізувалася останніми роками, але ще й сьогодні фахівці Компанії змушені використовувати велику кількість застарілих галузевих стандартів, керівних документів, нормативів, типових інструкцій, регламентів, настанов, положень тощо, розроблених ще за часів СРСР, тому їх оновлення є першочерговим завданням.

Специфіка використовуваних технологічних процесів та устаткування висуває підвищені вимоги до правильного та чіткого викладання й однозначного розуміння нормативних документів, які регламентують експлуатацію, технічне обслуговування та ремонт, періодичне опосвідчення, неруйнівний контроль і технічне діагностування газотранспортного обладнання та систем, оскільки помилки в їх виконанні можуть мати дуже тяжкі наслідки, стати причиною аварій, пожеж, виходу з ладу та пошкодження коштовного обладнання, травмування та загибелі людей.

Тому найголовнішою вимогою до розробників нормативних документів (а це широке коло фахівців галузі) є забезпечення системності, понятійної узгодженості, однозначного розуміння викладених у документах вимог і положень, чого можна досягти тільки налагодивши відповідну термінологічну роботу.

Для подолання термінологічних перешкод у діяльності нафтогазового комплексу в 1995 році було поставлено два взаємозв'язані завдання: ***створити єдину галузеву термінологічну систему*** та ***забезпечити зручний і оперативний доступ до неї фахівців галузі.***

Виходячи з обмеженості ресурсів, було прийнято концепцію поетапного вирішення цих завдань, а для інтеграції зусиль фахівців галузі розроблено Комплексну програму термінологічного забезпечення нафтогазового комплексу, затверджену НАК «Нафтогаз України». Зазначена програма передбачає укладення на єдиних методичних засадах серії словників та довідників, які в сукупності охоплять основні поняття всіх сфер діяльності нафтогазового комплексу.

Науковим підґрунтям розробленої програми були результати аналізу системи різноманітних понять, які належать до різних царин знань і які використовують фахівці газової промисловості. Характерним є поєднання в одних і тих самих документах та комп'ютерних базах даних термінів, що належать до різних царин знань від математики та інформатики до економіки та інтелектуальної власності [1].

Завдяки тому, що розв'язання означених вище завдань було доручено фахівцям, які багато років розробляли та впроваджували автоматизовані системи, в основу термінологічної роботи було покладено системний підхід і сучасні комп'ютерні технології. В інституті НДПІАСУтрансгаз було створено спеціальний підрозділ, який у 2000 році наказом ДК «Укртрансгаз» від 19.09.2000 № 208 було перетворено в галузевий Термінологічний центр. А наказом НАК «Нафтогаз України» від 30.11.2001 № 306 на інститут НДПІАСУтрансгаз було покладено функції базової організації зі стандартизації нафтогазової термінології.

Для забезпечення високого наукового рівня розробок налагоджено плідні контакти з фахівцями Інституту української мови Національної Академії Наук України і Технічного комітету стандартизації науково-технічної термінології Держстандарту та Міністерства освіти і науки України (ТК СНТТ).

За сім років, з 1995 до 2002, Термінологічний центр, укладаючи тримовні тлумачні словники для потреб галузі, створив Єдину термінологічну базу даних (ЄТБД), яка містить близько 26000 українських термінів, їх російські та англійські відповідники, тлумачення українською та російською мовами. Для цього було оброблено близько 2000 літературних джерел, перш за все, законодавчі та нормативні акти, стандарти та словники (Vocabulary) Міжнародної організації зі стандартизації (ISO) і Міжнародної електротехнічної комісії (IEC), державні стандарти України (ДСТУ), міждержавні стандарти (ГОСТ), енциклопедичні видання, тлумачні та перекладні словники, праці з термінознавства та

лексикографії, довідники та підручники з відповідних галузей знань, статі в наукових виданнях, матеріали науково-технічних конференцій тощо.

У процесі укладання словників перевагу надавали тлумаченням, наведеним у стандартах та інших нормативних документах, причому тлумачення на російській мові вибиралися з міждержавних стандартів, а на українській – з державних стандартів України, і в тлумаченнях наведено посилання на відповідний закон, нормативний акт або стандарт із зазначенням статті, пункту тощо.

Вибір іноземних мов зумовлено тим, що саме англійською та російською мовами в Україну надходить основний потік науково-технічної інформації.

ЄТБД є основою лінгвістичного забезпечення Інтегрованої автоматизованої системи керування (ІАСК) газотранспортної системи та об'єднує такі спеціалізовані словники:

Назва	Рік видання	Кількість термінів	
		у паперовій версії	в ЄТБД станом на 1.05.02
1) з автоматики, телемеханіки, використання обчислювальної техніки та суміжних питань	1997	4000	6042
2) з газовимірювань, якості газу та метрології	1998	3000	3365
3) з охорони праці, технічного нагляду, безпеки дорожнього руху та пожежної безпеки	1998	2700	2883
4) з енергетики	1999	3400	3689
5) з надійності газотранспортного обладнання	1999	2500	2778
6) з інтелектуальної власності	1999	2000	2139
7) з екології	2000	3500	3597
8) із протикорозійного захисту газопроводів	2000	2400	2841
9) з економіки та фінансів	2002	3300	3343
10) з витратометрії	2002	2000	2030
11) з електро-, радіозв'язку та систем комунікацій	2002	3700	3686
12) із транспортування, розподілляння та підземного зберігання газу	2002	2800	2917
13) із сертифікації продукції, процесів, послуг і систем якості газотранспортної системи	2003	1500	1465
14) з методів та засобів неруйнівного контролю газотранспортної системи та її обладнання	2003	2300	2309
Усього		39100	43084

Отже, загальна кількість термінів у вже укладених словниках 1–14 досягає 43 тис., а кількість термінів у ЄТБД станом на 01.05.02 року складає 25875, оскільки терміни, що є спільними для декількох словників, присутні в базі лише один раз. Причому 64,71 % термінів ЄТБД уходять тільки в один словник, 19,44 % – одночасно в два словники, 7,36 % – у три, 3,85 % – у чотири, 1,92 % – у п'ять і 2,72 % – у п'ять і більше словників.

Наявність у різних словниках спільних понять (а це, здебільшого, ключові загальнонаукові та загальнотехнічні поняття) та їх єдиних тлумачень забезпечує системність у визначенні понять, що входять до складу різних словників, і в добиранні для них термінів українською, російською та англійською мовами. Ці терміни здебільшого мають багато значень, тому для них у всіх словниках наведено узагальнені тлумачення, а також, за необхідності, більш конкретні тлумачення із зазначенням на галузь застосування.

Для забезпечення більшої інформативності словників у них подано граматичну інформацію щодо особливостей правопису окремих відмінкових форм термінів, а також для слів іншомовного походження наведено етимологічну довідку.

Аналіз змісту ЄТБД показав, що переважну частину наявних у ній понять використовують не тільки в газовій промисловості, а й в інших галузях, і лише близько 10 % складають специфічні нафтогазові поняття.

Досвід експлуатації електронних версій словників показав, що користувачам зручніше використовувати не сукупність електронних тематичних словників з єдиною програмною оболонкою, а працювати з єдиним інтегрованим багатотематичним словником, інформаційним забезпеченням якого є ЄТБД. Програмне забезпечення словника працює на IBM-сумісних комп'ютерах в операційному середовищі Windows 95/98/NT і забезпечує обмін даними за допомогою буфера обміну Clipboard із будь-якими іншими Windows-застосуваннями, що одночасно працюють (наприклад, із компонентами Microsoft Office 95/97/2000). Детальний опис програмного забезпечення словника наведено в [2].

Саме використання ЄТБД і відповідних комп'ютерних засобів для її ведення забезпечує:

- високу продуктивність праці укладачів словників у поєднанні з необхідною якістю за рахунок автоматизування рутинних операцій;
- системність та узгодженість у поданні термінів та тлумачень;
- послідовну реалізацію для українських термінів і тлумачень прийнятої на підставі рекомендацій мовознавців і термінологів єдиної мовної концепції [3], що дозволяє забезпечити одноманітність і уникати конструкцій, непритаманних українській мові;
- можливість усунення конкретних помилок у процесі набирання текстів, неточностей, невдалих стилістичних конструкцій відповідно до зауважень рецензентів і користувачів не локально у виявленому ними терміні або тлумаченні, а глобально в рамках усієї бази. Тому, на відміну від виданих книг електронні версії всіх укладених раніше словників постійно актуалізують (терміни та тлумачення уточнюють та доповнюють, а крім того, як видно з таблиці, словники поповнюють новими поняттями);
- можливість швидкого одержання оригінал-макетів паперових версій словників.

На основі досвіду, нагромадженого в 1995–1999 роках, фахівцями Термінологічного центру було укладено та розповсюджено на підприємствах ДК "Укртрансгаз" практичний посібник [4], в якому зібрані складні випадки, які спричинюють багато помилок. Його використання розробниками нормативних документів дало змогу поліпшити якість цих документів. А в 2000 році на шпальтах галузевого журналу "Нафтова і газова промисловість" відкрито «Консультаційний пункт з питань української фахової мови», в рамках якого щономера друкуються термінологічні консультації. З 2001 року відкрито рубрику «Термінологічні поради» на шпальтах журналу «Стандартизація, сертифікація, якість», яку веде керівник Термінологічного центру д-р техн. наук, проф. Гінзбург М.Д. Крім того відкрито відповідні рубрики в журналах «Інформаційно-керуючі системи на залізничному транспорті» та «Енергоінформ».

У рамках упровадження системи якості наказом ДК "Укртрансгаз" від 19.09.2000 № 208 на Термінологічний центр покладено виконання таких двох основних функцій: проведення термінологічної експертизи розроблюваних нормативних документів та подальше ведення та доповнення ЄТБД, яка є методичною основою для розроблювання нормативних документів та проведення їх термінологічної експертизи. Цим наказом визначено види розроблюваних на замовлення Компанії нормативних документів, які повинні проходити обов'язкову термінологічну експертизу до їх подання на затвердження – це державні стандарти, галузеві

стандарти, стандарти підприємства, державні та відомчі будівельні норми, норми і нормативи виробничо-господарської діяльності, технічні умови (ТУ) тощо.

За 2001 рік було проведено експертизу 35 нормативних документів (у тому числі проектів СТП – 17, ВБН – 2, норм витрат ресурсів – 11 тощо) загальним обсягом близько 1560 сторінок, розроблених різними організаціями на замовлення ДК «Укртрансгаз». Серед виявлених термінологічних помилок визначені типові, які трапляються в переважній більшості документів.

За результатами першого досвіду проведення термінологічної експертизи зроблено висновки як поліпшити якість нормативних документів та вдосконалити процес термінологічної експертизи. По-перше, розроблено та впроваджено програмний інструментарій для автоматизованого перевіряння документів, а саме для пошуку та виправляння певних типових помилок. По-друге, узагальнюючи дворічний досвід проведення експертизи, доречно було б створити та розповсюдити в ДК "Укртрансгаз" настанову для розробників нормативної документації з використання термінів, яка дозволить уникнути типових помилок у розроблюваних документах.

Проведення експертизи та розробляння Єдиної термінологічної системи – це взаємозв'язані процеси. Якщо на етапі експертизи виявляються поняття, яких ще немає в ЄТБД, то їх опис (термін та тлумачення) додають до бази.

Висновки

1. Термінологічним центром НДПІАСУтрансгаз у творчій співпраці з Інститутом української мови НАНУ та Технічним комітетом стандартизації науково-технічної термінології створена основа єдиної достатньо повної та узгодженої галузевої терміносистеми, яка базується на терміносистемах відповідних царин науки та техніки, стандартизованих на державному рівні, та доповнена термінами та означеннями, що відбивають специфіку галузі.

2. Термінологічні напрацювання активно впроваджуються в процес створення сучасної галузевої нормативної бази шляхом, по-перше, забезпечення розробників паперовими та електронними версіями укладених словників, а також відповідними методичними матеріалами (посібниками, консультаціями тощо), а по-друге, проведенням термінологічної експертизи документів перед поданням їх на затвердження.

3. Досвід використання паперових словників та експлуатації електронного багатотематичного словника в управліннях та на підприємствах ДК "Укртрансгаз" показує, що їх використання значно полегшує упорядкування, опрацювання документації та баз *даних, перекладання технічних текстів* з української та на українську мову, а також дозволяє підвищити якість текстів завдяки обґрунтованому й правильному вживанню стандартизованої та рекомендованої термінології.

1. Гінзбург М.Д., Осінчук З.П., Педько Б.І. До створення єдиної галузевої термінологічної системи // Нафтова і газова промисловість, 1998. – №4. – С.50–53. 2. Гінзбург М.Д., Фролов Р.М. Досвід розроблення та впровадження електронного тримовного (російсько-українсько-англійського) тлумачного словника // Сучасні проблеми термінології та термінографії: Тези міжнарод. наук. конф., Київ, 2-4 лютого 2000 р. – К.: КМУЦА, 2000. – С.119–120. 3. Гінзбург М., Симоненко Л. Мовна концепція системи словників та довідників для працівників нафтогазового комплексу.// Вісник: Проблеми української термінології. Матеріали 6-ї міжнародної наукової конференції. – Львів, вид-во ДУ "Львівська політехніка", 2000. – N402. – С.110–112. 4. Практичний посібник для працівників газової промисловості зі складних випадків слововживання в українській діловій мові / Уклад.: М.Д. Гінзбург, І.О.Требульова, І.М. Корніловська та ін. – Харків, 1999. – 128с.